

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MORFEMIK TARKIBNI O‘RGATISHNING XALQARO TADQIQOTLARDAGI AHAMIYATI

Xamrayeva Laylo Akmal qizi

Namangan Davlat pedagogika instituti

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda morfemik tarkibni o‘rgatishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari hamda xalqaro tadqiqotlardagi ahamiyati tahlil qilinadi. Morfologik ongni shakllantirishning o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, yozuv malakasi, lug‘at boyligi va matni tushunish kompetensiyalariga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlarida morfologik bilimlarning o‘rni ochib berilgan. Maqolada boshlang‘ich sinflarda morfemik tarkibni o‘qitish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: morfema, o‘zak, qo‘shimcha, morfologik ong, o‘qish savodxonligi, PISA, PIRLS, boshlang‘ich ta’lim, morfemik tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы и методические подходы к обучению морфемному составу слова в начальных классах, а также его значение в международных исследованиях. На основе научных источников раскрывается влияние формирования морфологической осведомлённости на читательскую грамотность, письменную речь, словарный запас и понимание текста учащихся. Кроме того, рассматривается роль морфологических знаний в международных программах оценки PISA и PIRLS. В статье также представлены практические рекомендации по обучению морфемному составу слова в начальной школе.

Ключевые слова: морфема, корень, аффикс, морфологическая осведомлённость, читательская грамотность, PISA, PIRLS, начальное образование.

Annotation: This article analyzes the theoretical foundations and methodological approaches of teaching morphemic structure in primary grades and its significance in international research. Based on scientific sources, the influence of morphological awareness on reading literacy, writing skills, vocabulary development, and text comprehension is highlighted. The role of morphological knowledge in international assessment programs such as PISA and PIRLS is also discussed. Furthermore, practical recommendations for teaching morphemic structure in primary education are provided.

Keywords: morpheme, root, affix, morphological awareness, reading literacy, PISA, PIRLS, primary education, morphemic analysis.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning til kompetensiyalarini shakllantirish, ularning o'qish va yozish malakalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik masala sifatida qaralmoqda. Shu jihatdan morfemik tarkibni o'rgatish ona tili ta'limining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Morfemik tarkibni o'rganish orqali o'quvchilar so'zning ichki tuzilishini anglaydi, o'zak va qo'shimchalarni farqlaydi, yangi so'z yasash jarayonini tushunadi hamda so'z ma'nosini chuqurroq idrok etadi. Bu esa o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, matnni tushunish va yozuv savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tadqiqotlarda ham morfologik bilimlarning o'qish savodxonligi bilan uzviy bog'liqligi ko'plab ilmiy izlanishlarda isbotlangan. Xususan, Peter N. Bowers,

John R. Kirby va Hélène Deacon tomonidan olib borilgan tadqiqotda morfologik ta'lim o'quvchilarning o'qish, yozish va lug'at boyligini sezilarli darajada rivojlantirishi aniqlangan.

Shuningdek, OECD tomonidan tashkil etilgan PISA tadqiqotlarida ham o'quvchilarning matni tushunish, tahlil qilish va fikrlash kompetensiyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Bu esa boshlang'ich ta'limda morfologik ongni rivojlantirishning naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

Morfemik tarkib tushunchasi va uning mohiyati

Morfema tilning eng kichik ma'noli birligi hisoblanadi. Morfemalar o'zak va qo'shimcha morfemalarga bo'linadi. O'zak morfema so'zning asosiy leksik ma'nosini bildiradi, qo'shimchalar esa grammatik yoki yangi ma'no hosil qilish vazifasini bajaradi.

Boshlang'ich sinflarda morfemik tarkibni o'rganish o'quvchilarda:

-til birliklarini ongli ravishda idrok etish;

-so'z ma'nolarini tushunish;

-o'zakkosh so'zlarni aniqlash;

-yangi so'zlar yasash;

-imlo savodxonligini oshirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

O'zbek tili agglutinativ til bo'lgani sababli qo'shimchalar tizimi juda rivojlangan. Shu bois boshlang'ich bosqichdayoq o'quvchilarda morfologik bilimlarni shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

Masalan: kitob, kitoblar, kitobxon, kitobcha so'zlari orqali o'quvchilar o'zakning saqlanishi va qo'shimchalarning ma'no hosil qilishdagi vazifasini anglaydilar.

Xalqaro tadqiqotlarda morfologik ta'limning ahamiyati

So'nggi yillarda xorijiy tadqiqotchilar tomonidan morfologik ong va savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik keng o'rganilmoqda. Bowers, Kirby va Deacon tomonidan o'tkazilgan meta-tahlilda 22 ta ilmiy tadqiqot natijalari umumlashtirilgan bo'lib, morfologik ta'lim:

- o'qish tezligini oshirishi;
- matnni tushunishni yaxshilashi;
- imlo savodxonligini rivojlantirishi;
- lug'at boyligini kengaytirishi aniqlangan.

Tadqiqotchilar ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun morfologik mashqlar samarali ekanligini ta'kidlaydilar. 2024-yilda Danielle Colenbrander va hamkorlari tomonidan olib borilgan yangi meta-tahlilda ham morfologik ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va yozish kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Astrid Haase va Claudia Steinbrink tadqiqotlarida esa morfologik ong o'qish savodxonligi bilan kuchli bog'liqligi qayd etilgan. Bu ilmiy natijalar boshlang'ich ta'limda morfemik tarkibni o'qitish nafaqat grammatik bilim berish, balki funksional savodxonlikni rivojlantirish vositasi ekanligini ko'rsatadi.

PISA va PIRLS tadqiqotlari bilan bog'liqligi

PISA xalqaro dasturida o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va ma'lumotlardan foydalanish kompetensiyalari baholanadi.

OECD ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi insonning matnni tushunishi, undan foydalanishi va unga munosabat bildirish qobiliyatidir.

Matnni tushunishda esa o‘quvchi: so‘z ma’nosini anglashi; murakkab so‘zlarni tahlil qilishi; o‘zak va qo‘shimchalarni farqlashi; yangi so‘zlarning ma’nosini kontekst asosida tushunishi zarur bo‘ladi. Shu sababli rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida morfologik mashqlarga katta e’tibor beriladi. PIRLS tadqiqotlarida ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi baholanadi. Morfologik bilimlar esa matndagi notanish so‘zlarni tushunishga yordam beradi.

Demak, morfemik tarkibni puxta o‘rgatish xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishishda ham muhim omil hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda morfemik tarkibni o‘qitish metodikasi

Boshlang‘ich sinflarda morfemik tarkibni o‘qitishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

1. Taqqoslash metodi

O‘quvchilarga o‘zakdosh so‘zlar beriladi: yoz, yozuvchi, yozuv, yozma

Bu orqali o‘quvchilar umumiy ma’noni aniqlaydilar.

2. Morfemik tahlil mashqlari

O‘quvchilarga so‘zlarni morfemalarga ajratish topshirig‘i beriladi.

Masalan: “Paxtakorlarimiz” so‘zi: paxta — o‘zak; kor — so‘z yasovchi qo‘shimcha: lar — ko‘plik qo‘shimchasi; imiz — egalik qo‘shimchasi

Bu mashqlar mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Interaktiv metodlardan foydalanish

Boshlang‘ich sinflarda: kartochkalar; didaktik o‘yinlar; klasterlar; elektron taqdimotlar; multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

4. Muammoli vaziyat yaratish

O'qituvchi yangi qo'shimcha yordamida yangi so'z yasashni taklif qiladi.

Masalan: "gul" so'zidan: gulli, gulzor, guldon kabi so'zlar hosil qilinadi. Bu usul ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Morfologik ong va o'qish savodxonligi

Morfologik ong o'quvchining so'z qismlarini tushunishi va ulardan ma'noli foydalanish qobiliyatidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, morfologik ong rivojlangan o'quvchilar:

murakkab matnlarni tezroq tushunadi;

yangi so'zlarni oson o'zlashtiradi;

yozuvda kamroq xatoga yo'l qo'yadi;

mustaqil fikrlashga moyil bo'ladi.

Kirby va Bowers tadqiqotlarida morfologik bilimlar fonologik va semantik bilimlarni bog'lovchi vosita sifatida talqin etiladi. Shu sababli zamonaviy boshlang'ich ta'lim metodikasida morfologik ongni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Boshlang'ich sinflarda morfemik tarkibni o'rgatish o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Morfologik bilimlar o'quvchilarning o'qish savodxonligi, yozuv malakasi, lug'at boyligi va matni tushunish darajasini oshiradi.

Xalqaro tadqiqotlar natijalari morfologik ta'limning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab bermoqda. PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarida

muvaffaqiyatga erishish uchun boshlang'ich bosqichdayoq morfologik ongni shakllantirish zarur. Shu sababli boshlang'ich ta'limda morfemik tarkibni o'qitishda innovatsion metodlar, interaktiv texnologiyalar va xalqaro tajribalarni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. PISA 2022 Results: The State of Learning and Equity in Education. – Paris: OECD Publishing, 2023.
2. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.
3. Mullis I. V. S., Martin M. O. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2023.
4. Colenbrander D., Bowers P. N., Kirby J. R. The Effects of Morphological Instruction on Literacy Outcomes for Children in English-Speaking Countries. // Educational Psychology Review. – 2024. – Vol. 36(2).
5. Haase A., Steinbrink C. Associations between Morphological Awareness and Literacy Skills in Primary School Children. // Reading and Writing. – 2022. – Vol. 35(4). – P. 945–968.
6. Ke S., Zhang D. Morphological Instruction and Reading Development in Young L2 Readers. // Studies in Second Language Learning and Teaching. – 2021. – Vol. 11(4). – P. 601–623.
7. Carlisle J. F. Morphological Awareness in the Development of Reading Skills. // Handbook of Reading Research. – New York: Routledge, 2021.
8. Kirby J. R., Deacon S. H. The Role of Morphological Awareness in Literacy Development. // Journal of Research in Reading. – 2022. – Vol. 45(3). – P. 287–305.

9. Bowers P. N., Kirby J. R. Effects of Morphological Instruction on Vocabulary and Reading Comprehension. // Reading Research Quarterly. – 2021. – Vol. 56(1). – P. 45–67.
10. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tilining nazariy masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
11. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2022.
12. Ro‘ziyeva D. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Tafakkur, 2023.
13. Hasanboyeva O. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
14. Ishmuhamedov R., Yo‘ldoshev M. Ta‘limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2021.
15. Abdullayeva M. Boshlang‘ich sinflarda morfologiyani o‘qitishda grammatik tahlilning ahamiyati. // Pedagogical Sciences and Teaching Methods. – 2024. – №4.